

Л. Франко

Пісничок

до студій

над Остронською

Гніблицю

I
π-776 / n 34022

Причинок до студій над Острожською Біблією.

Подав др. Іван Франко.

5814p

Як відомо, заходами князя Константина Острожського видана була 1580—1581 р. в Острові перша повна Біблія в перекладі на церковно-славянську мову. До того часу не мав православний славянський світ повного перекладу Біблії. Що правда, ще від часу Кирила і Методія були перекладані поодинокі біблійні книги, деякі навіть по кілька разів (Псалтир, чотири євангелія, апостольські Діяння, Пятюкниже); маємо відомости не лише такі, що прим. св. Методій переклав у останніх роках свого життя всі біблійні і богослужебні книги крім Маккавейських — відомість очевидно пересадна вже хоч би тому, що пізнійші звістки, прим. грецьке житіє Кліма Велицького говорять виразно про працю пізнійших робітників над перекладенем поодиноких богослужебних книг¹⁾ — але маємо зовсім певні відомости про те, що в старій Руси були відомі і переписувані такі книги, як Пятюкниже та повна збірка старозавітних пророків у пізнійших, болгарських та староруських перекладах.

Але про повний переклад усіх біблійних книг старого і нового завіта на церковно-славянську мову не маємо ніякої відомости; навпаки, коли 1499 р. новгородський єпископ Геннадій задумав зложити першу повну збірку книг сьв. Письма, то не вважаючи на всі свої старання не міг віднайти всіх перекладів і деякі книги, а власне дві Паралімоноен, три Ездри, книги Товії, Юдити, Премудрости Соломонової і дві Маккавейські — прийшло ся перекладати з латинської Вульгати. Чому власне з латинського? Можливо, що в Новгороді не було грецького тексту Біблії; можливо також, що не було доброго перекладача,

¹⁾ Fr. Miklosich, Vita S. Clementis episcopi Bulgarorum graece. Vindobonae 1847, стор. XXI і 31.

як догадують ся Горський і Невоструєв¹⁾; та не забуваймо, що одна з тих книг, а власне т. зв. третя книга Ездри, зовсім не заховала ся в грецькій мові. Тай для перекладу з латинського в Новгороді не було доброго перекладача, так що в тексті по-лишено скрізь незрозумілі перекладачеви слова неперекладені, в багатьох місцях перекладач не розумів оригіналу і давав йому зовсім иньше значінє, або пропускав те, що було йому темне. Тож коли для видання своєї повної Біблії кн. Острожський звернув ся до Новгорода і дістав відтам Геннадієву копію, то острозькі редактори муєли скрізь поправляти той текст, порівнюючи його де з грецьким, а де з латинським²⁾.

До старозавітних книг, яких церковно-славянського перекладу не міг віднайти єпископ Геннадій і які велів з латинської мови перекласти на церковну, належить також т. зв. третя книга Ездри, поміщена в першій пагінації³⁾ Острожської Біблії зараз по т. зв. другій книзі Ездри, на картках 92—105. Про сю книгу та її переклад хотів би я сказати дещо докладнійше, раз тому, що Острожська Біблія з огляду на свою редакцію і свої жерела не дождала ся ще детального досліду по над те, що зробили Горський і Невоструєв, — а для отсеї книги спеціально вони не зробили майже нічого, пор. короткі згадки про неї Описаніє I, стор. 44 та 53 — а по друге тому, що випадок дав мені в руки невеличкий рукописний матеріал, що може кинути деяке світло на історію тої Біблії, а спеціально на історію перекладу т. зв. третьої книги Ездри на нашій території.

Як відомо, заходить у старозавітнім каноні значне баламуцтво що до числа і порядку поміщених у ньому книг. Гєбрейський канон не має цілого ряду книг, що заховали ся лише в грецькій мові, а грецька Біблія також у багатьох не зго-

¹⁾ А. Горский и К. Невоструевъ, Описание славянскихъ рукописей Московской Синодальной библиотеки. Отдѣлъ первый. Священное Писаніе. Москва 1855, стор. VII, VIII.

²⁾ В передмові до Острозької Біблії, про все те нема згадки. В очах польського уряду зносили з Новгородом навіть у такій справі вже були б політикою. Автор другої передмови (перша від імени самого князя, друга не підписана, а третя, віршована, Герасима Смотрицького) автор каже, що про деталі того видання сказати „ни оумѣю, ниже дерзая“.

³⁾ Як відомо, Острозька Біблія, хоч творить один том, має одначе аж пять окремих пагінацій, із яких перша обіймає 276, друга 180, третя 30, четверта 56, а пята 78 карток, пор. Каратаєвъ, Описаніє славяно-руськихъ книгъ, т. I, стор. 1491 по 1652 г. С. Петербургъ 1883, стор. 213.

джується з латинською. І так у многих екземплярах латинської Вульгати числиться аж п'ять книг Ездри, хоча грецька 1 кн. Ездри і кн. Неємії почислені там за одну; власне та книга, що в грецькій Біблії називається 3 кн. Ездри, в деяких латинських рукописах розірвана на три, так що 1 Ездри і Неєм. фігурує там як 1 Ездри, дві перші глави з грецької 3 Ездри мають титул 2 Ездри, грецька 2 Ездри має титул 3 Ездри, грецька 3 Ездри гл. 3—14 має титул 4 Ездри, а останні дві глави тоїж книги кладуться як 5 Ездри¹). Та в інших рукописах Вульгати прилучено оба перші й оба останні розділи до первісного тексту і так повстала книжка з 16 розділів, дуже перістого змісту, бо розд. I і II очевидно походять з під пера християнина, так само видно християнські впливи в розд. XV і XVI, так що тільки середина, розд. 3—14 може вважатися первісним оригіналом. От із такого то зложеного тексту доконано наш переклад, тільки що в латинській Вульгаті ця книга називається 4 Езра, і під таким титулом вона відома в науці, коли тимчасом острожські редактори заховали її грецький титул „3 Ездри“. Оригінал первісної частини (гл. 3—14) був по всякій правдоподібності написаний старою гебрейською мовою; се виказав берлінський учений семітист Вельгаузен пильним порівнянням різних дохованих до нас перекладів, які в деяких фразах роблять ся зрозумілими аж тоді, коли перекласти їх на гебрейську фразеологію. Цікаво, що ані гебрейський оригінал, ані грецький переклад цієї книги не доховалися до нашого часу; за те дійшли до нас переклади латинський, сирійський, етіопський, два арабські і вірменський.

Коротка характеристика змісту цієї книги буде тут не від річи. Лишаючи на боці пізніші додатки, розд. I—II і XV—XVI, оглянемо зміст основного тексту, розд. 3—14. Автор починає запитанням: відки взяло ся терпіння на землі, і відповідає, що терпіння — наслідок гріха, а гріх має жерело в природній злості людського серця. Та відкиж узяло ся зло в людським серці, коли сам Бог сотворив чоловіка? На се питання автор не знаходить відповіді, та міркування над ним доводить його до розпуки. Він знає, що бажає неможливого, що людський ум не збагне божої волі, і з безвихідного положення бачить лиш один вихід — надію, яку дає йому релігія, що терпіння скінчить ся зі смертю чоловіка і що по смерті буде справедливість, за-

¹) E. Kautzsch, Die Apokryphen und Pseudepigraphen des Alten Testaments. Tübingen 1900, II, 332.

плата добрим і кара злим. Страшне сучасне положення заставляє автора всіми силами душі бажати того кінця; він почуває його близькість, його неминучість, та тут його полошить думка, що той кінець буде карою для грішників, а тих грішників на світі далеко більше, безмірно більше, як праведників. Адже нема в світі безгрішного чоловіка! Значить, кінцевий суд для найбільшої частини людського роду буде початком іще гіршого терпіння, ніж їх дотеперішнє житє. І тут показуєть ся безвихідність і автор не знаходить ніякої розв'язки тих болючих загадок окрім тої одної: Бог милостивий! Краще не думати про нещасних грішників і мати тільки одну певність: Я праведний.

Сучасні теолоґи зближують хід думок і спосіб розумованя автора сеї книги з апостолом Павлом, якого був троха молодшим сучасником і писав свій твір, як сам каже, 30 літ по зруйнуваню Єрусалима Римлянами. Тільки між ап. Павлом і автором отсеї книги заходить та важна ріжниця, що Павло знайшов вихід із своїх душевних мук, здобувши ся на рішучий крок — порвати з жидівством і увірити в Христа, коли тимчасом наш автор стоячи на жидівськїм становищі, губить ся в сумнівах і кінчить резигнацією та еґоїстичним заклепленем у своїм власнім я. Книга написана з могутчим поетичним полетом і подиктована безмежно песімістичним настроєм. Вона складаєть ся із сімох візій, у яких автор розмовляє ві сні з ангелом, жалуєть ся і нарікає перед ним, та ангел відповідає йому на його наріканя, розбиває його сумніви то аргументами, то оповіданнями та притчами, то алеґоричними привидами. От тим то літературна вартість книги дуже висока; в часі своєї появи вона мусіла зробити не мале вражінє, бо її вплив видно в деяких иньших тогочасних творах, прим. у апокріфічнім Откровенію Варуха, так само в пізнійшій християнській „Откровенію Ездри“ та в християнській також „Откровенію Седраха“ (Kautzsch, op. cit. стор. 335—352).¹⁾

В нашій старій письменстві ся книга, можна сказати, не мала ніякого впливу. До кінця XV в. вона була зовсім незвісна вже хоч би для того, що її нема в грецькїм каноні. Тай пізнійше, по dokonаню її перекладу в Новгороді ледви чи хто на Руси цікавив ся нею власне задля недокладности перекладу. Тільки її надруковане в Острожській Біблії звернуло на неї увагу Русинів. Варто би було перешукати тодішню полемічну

¹⁾ Повний текст сеї книги паралельно з перекладом Острожськї Біблії подану у томі VI Памяток.

літературу, особливо ту, що обертала ся довкола сподіваного Антихриста і кінця світа, чи нема в ній відгуків отсеї книги, в якій візії кінця свѣта, кар на засуджених і блаженства праведників займають центральне місце і в якій у зачатковій формі стрічаємо багато мотивів, що були потім широко розвиті в християнських есхатологічних писаннях (див. про се передмову до четвертого тому моїх Памяток). А поки що можу дати один доказ на те, що вже в XVI або в початку XVII в. наша книга зацікавила якогось невідомого нам письменника, що вмістив частину її, а власне гл. XII, в свою рукописну збірку.

11
 12
 13
 14
 15
 16
 17
 18
 19
 20
 21
 22
 23
 24
 25
 26
 27
 28
 29
 30
 31
 32
 33
 34
 35
 36
 37
 38
 39
 40
 41
 42
 43
 44
 45
 46
 47
 48
 49
 50
 51
 52
 53
 54
 55
 56
 57
 58
 59
 60
 61
 62
 63
 64
 65
 66
 67
 68
 69
 70
 71
 72
 73
 74
 75
 76
 77
 78
 79
 80
 81
 82
 83
 84
 85
 86
 87
 88
 89
 90
 91
 92
 93
 94
 95
 96
 97
 98
 99
 100
 101
 102
 103
 104
 105
 106
 107
 108
 109
 110
 111
 112
 113
 114
 115
 116
 117
 118
 119
 120
 121
 122
 123
 124
 125
 126
 127
 128
 129
 130
 131
 132
 133
 134
 135
 136
 137
 138
 139
 140
 141
 142
 143
 144
 145
 146
 147
 148
 149
 150
 151
 152
 153
 154
 155
 156
 157
 158
 159
 160
 161
 162
 163
 164
 165
 166
 167
 168
 169
 170
 171
 172
 173
 174
 175
 176
 177
 178
 179
 180
 181
 182
 183
 184
 185
 186
 187
 188
 189
 190
 191
 192
 193
 194
 195
 196
 197
 198
 199
 200
 201
 202
 203
 204
 205
 206
 207
 208
 209
 210
 211
 212
 213
 214
 215
 216
 217
 218
 219
 220
 221
 222
 223
 224
 225
 226
 227
 228
 229
 230
 231
 232
 233
 234
 235
 236
 237
 238
 239
 240
 241
 242
 243
 244
 245
 246
 247
 248
 249
 250
 251
 252
 253
 254
 255
 256
 257
 258
 259
 260
 261
 262
 263
 264
 265
 266
 267
 268
 269
 270
 271
 272
 273
 274
 275
 276
 277
 278
 279
 280
 281
 282
 283
 284
 285
 286
 287
 288
 289
 290
 291
 292
 293
 294
 295
 296
 297
 298
 299
 300
 301
 302
 303
 304
 305
 306
 307
 308
 309
 310
 311
 312
 313
 314
 315
 316
 317
 318
 319
 320
 321
 322
 323
 324
 325
 326
 327
 328
 329
 330
 331
 332
 333
 334
 335
 336
 337
 338
 339
 340
 341
 342
 343
 344
 345
 346
 347
 348
 349
 350
 351
 352
 353
 354
 355
 356
 357
 358
 359
 360
 361
 362
 363
 364
 365
 366
 367
 368
 369
 370
 371
 372
 373
 374
 375
 376
 377
 378
 379
 380
 381
 382
 383
 384
 385
 386
 387
 388
 389
 390
 391
 392
 393
 394
 395
 396
 397
 398
 399
 400
 401
 402
 403
 404
 405
 406
 407
 408
 409
 410
 411
 412
 413
 414
 415
 416
 417
 418
 419
 420
 421
 422
 423
 424
 425
 426
 427
 428
 429
 430
 431
 432
 433
 434
 435
 436
 437
 438
 439
 440
 441
 442
 443
 444
 445
 446
 447
 448
 449
 450
 451
 452
 453
 454
 455
 456
 457
 458
 459
 460
 461
 462
 463
 464
 465
 466
 467
 468
 469
 470
 471
 472
 473
 474
 475
 476
 477
 478
 479
 480
 481
 482
 483
 484
 485
 486
 487
 488
 489
 490
 491
 492
 493
 494
 495
 496
 497
 498
 499
 500
 501
 502
 503
 504
 505
 506
 507
 508
 509
 510
 511
 512
 513
 514
 515
 516
 517
 518
 519
 520
 521
 522
 523
 524
 525
 526
 527
 528
 529
 530
 531
 532
 533

Про сю збірку можу, що правда, говорити лише на підставі двох карток, які я три роки тому одержав від дра Ол. Сушка; він одержав їх і, здасться, ще кілька карток того рукопису мабуть від пок. о. Арістарха Крижановського; ті інші картки бачив я дуже побіжно, так що не можу навіть сказати, чи вони справді належали до того самого рукопису, що й мої картки, чи ні; знаю лише, що їх зміст був зовсім відмінний — якісь літописні записки. Мої картки вирвані з якоїсь оправної книжечки (з одного, подовжного краю видно ще круглі дірки від грубих ниток) формату малої вісімки писані незвичайно дрібним письмом, хоч мабуть не одною рукою; письмо на першій стор. і на частині другої далеко дрібнійше і блідше, як письмо на решті другої, на третій і четвертій стор. В титулах і початкових буквах ужито киновар. Кожда сторінка має 40 рядків; на остатній написано пізнішим чорнилом, почерком XIX в. *Tantum inveni* і якусь неможливу до відчитання плутаницю великих букв. Зміст рукопису ось який:

Стор. 1. *Єздри гл. вї. Поч. И бы^{ст} ѿгда гл^аше л^е словеса сїа къ ѿрл^с... Кінчить ся словами: Тыже еше потр^ѣпи ины^х д^ни седмъ, да тек^ѣ покажет^ь сѧ, что^ж вид^ѣно б^ѣд^ѣт^ь вышнем^Ѹ показати тек^ѣ. и ѿиде ѿ мене. Ті слова творять 39 зач. дванацятої глави (пор. Kautzsch, op. cit. 294).*

Стор. 2. *Слово ѿ ст^ѣк^ѣи тр^ѣци ст^ѣго Григоріа єп^апа нисїйскаго (писано киноваром). Поч. По на^ѣ єсть разсм^ѣкти, є^ж ѿ на^ѣ, ибо ветхы^х и новы^х зав^ѣт^ѣ єдинаго в^ѣа пропов^ѣдаєт^ь к^ѣпно съ слово^м и д^ѣх^{ом}... Кінчить ся на тій самій стороні: и єсть же тр^ѣца єдинос^ѣннаѧ ѿц^ѣ и с^ѣн^ѣ и ст^ѣг^ѣ д^ѣх^ѣ.*

Стор. 2—3. *И с^ѣ ѿ ст^ѣк^ѣи тр^ѣци и ѿ ѧвленіи ѿ три лица. Поч. Пр^ѣвое приведе б^ѣ ѿ немыт^ѣа къ быт^ію. ѿ невидимы^х видимыѧ. и ѿ нес^ѣщи^х с^ѣщныѧ. и ѿ неразсм^ѣны^х разсм^ѣнаѧ. и ѿ нес^ѣставны^х с^ѣставнаѧ. и с^ѣ тмы св^ѣт^ѣ и наре^х св^ѣт^ѣ д^нь... Кінчить ся на стор. четвертій: и зав^ѣщаніє прієм^ѣ. ст^ѣго д^ѣх^ѣ ѿ о^ѣца и з^ѣл^ѣѧ. єгоже вы и^нѣ видите и слышите.*

Стор. 4. *(пис. киноваром): и ст^ѣми Кирилъ гл^ѣть къ посланіи, єгда посла ко і^ѡанн^Ѹ ант^ѡх^ѣйском^Ѹ гл^ѣть... Кінчить ся: и^ѣсть тоуж^ѣ и с^ѣна по с^ѣществе^ном^Ѹ.*

Стор. 4. *(пис. киноваром): гл^ѣть ко григоріє нискый єп^ап^ѣ ѿ в^ѣгоразм^ѣѧ... Кінчить ся: и о^ѡв^ѣри^т іако и^сх^он^ѣ єдинест^ѣк^ѣ [sic!] ѿ о^ѣца єдиноного и^сх^оди^т.*

Стор. 4. *(пис. киноваром): гл^ѣт^ь ко великы^х ѧфанасіє: Иже о^ѡубо*

глѣть, ꙗко дѣнѣ, рече, оученикоу своиу Хсѣ... Кінчить ся: ꙗ почѣтъ на неѣ седмѣ дхѣ, сирѣчь сеѣмѣ дарѣ дхѣвныѣ.

Стор. 4. (пис. киноваром): Григорїи бгѣсловѣ глѣть въ словѣ на бгѣоавленїѣ, емѣ же наѣло пакы мои... (пару слів нечитких). Ѡцѣ єсть безначаленъ нѣкъ оубо ни Ѡ... [На тїм рукопис уриваєть ся].

Вже з сього реєстрика змісту можемо догадати ся, що автор збірника цікавив ся абстрактними, висшими питаннями догматичної теології, св. Трійцею і відносинами божеських осіб взаємно до себе. Се певно довело його й до т. зв. третьої книги Ездри, з якої він переписав собі неповну 12-ту главу. Розумієть ся, як переписав, то вжеж не відки, як із тої самої Острожської Біблії, бо про иньший переклад сеї книги на церковно-славянську мову не знаємо нічого. Та все таки попробуймо детально порівняти текст нашої копії з текстом Острожської Біблії!

Р у к о п и с.

Ездра гла^а вї. 1. ꙗ бы^{от} єгда глааше¹⁾ ле^а словеса сіа къ ѡрлѣ. ꙗ видѣ^а.

2. ꙗ се, что ѡста глава ꙗ не ꙗвиша сѣ чтыры крилѣ, и^а к немѣ прїидоша ꙗ възжигоша сѣ да црѣтвѣють. ꙗ бы^{от} црѣтво и^а скѣдно ꙗ млѣвы по^ано.

3. ꙗ видѣ^а се ꙗ та не ꙗвляше сѣ. ꙗ въсе тѣло ѡрлѣє възмнѣаше сѣ²⁾. ꙗ оустраши сѣ земля зѣло. ꙗ азъ Ѡ млѣвы въ оужасѣ памати ꙗ Ѡ велика страха бѣ^а. ꙗ рѣ^а дѣхѣ моємѣ:

4. се ты пода^а єси мнѣ то в то^а, что пытаєши пѣти вышнѣго.

5. се єще трѣде^а єсмѣ дѣєю ꙗ дхѣ^а моймѣ ꙗзнемже^а єсмѣ зѣло. ꙗ мала єсть къ мнѣ сила Ѡ мно^аства бгѣзни и^а оустраши^а сѣ ноци сѣмѣ.

6. ннѣ во помолю сѣ вышнемѣ, да ма оукрѣпи^а да^а до конца.

7. ꙗ реко^а: вѣко гнѣ. ꙗще ѡбрѣто^а блгдѣть прѣ очима твоѣма ꙗ ꙗще ꙗстинно възнѣде^а млѣнїє моє прѣ лице^а твоємѣ,

8. въскрѣпи ма ꙗ ꙗви мнѣ рабѣ твоємѣ толкованїє ꙗ разлѣченїє видѣнїѣ грознѣго того. ꙗ сполнѣише оутѣшити дѣшѣ мою.

1) Остр. глаше.

2) Остр. възжигаше сѣ.

9. достоїно бо мене їмѣль єси показати мнѣ времена послѣднѣмъ. Ї рече къ мнѣ :

10. се єсть тлѣкованїе видѣнїа сего.

11. Ора іако видѣхъ єси вѣсходѣща ѿ моря, то єсть црѣтво что видѣно єсть въ видѣнїи Данїила прорка¹⁾ брата твоєго.

12. но нѣсть єму протлѣковано. іако аъ ннѣ тебе протлѣкѣю.

13. Ге днѣ прїидуть ѿ вѣстанетъ црѣтво на земли. ѿ бѣдетъ боѣзни ващши всѣмъ црѣтвомъ иже выша прежѣ єго.

14. црѣтвѣють же в неѣ црѣ вї. єдинѣ по єдиному.

15. иже вторыѣ начнеть црѣтовати ѿ тої вѣздрѣжитъ найпаче время на дванадесѣте.

16. сѣа єсть тоѣкованїе вї. крѣхъ иже видѣхъ єси.

17. И іако слышѣхъ єси глаголюхъ глѣхъ выѣ не ѿ глаголю єго їсходѣща. но ѿ средины тѣла єго.

18. се єсть тоѣкованїе, іако послѣдъ времени црѣтва того родѣтъ сѣа рѣнїа не мала. ѿ погынетъ іако да падеѣтъ. ѿ не падеѣтъ тогда но пакы положиѣтъ сѣа въ свое начало.

19. а іако видѣль єси подкрылецъ ѡсмѣ съвѣкѣплающѣи крѣла своѣ,

20. сѣа єсть тлѣкованїа : вѣскрѣснѣтъ в тоѣ ѿсмѣ црѣи ѿхъ же бѣдѣтъ времена легчанїа ѿ лѣкта скоро звѣннѣи. двое бо ѿ тѣхъ родѣтъ сѣа.

21. приближающѣи времени поѣ четыре. съхранѣтъ сѣа въ время. єгда приближати сѣа начнеѣтъ время єго да скончаеѣтъ сѣа, двое бо на концѣ съдрѣжаѣтъ сѣа.

22. Ї іако видѣхъ єси три глава покоища,

23. се єсть тлѣкованїе : въ послѣднїи єго вѣзвѣгнеѣтъ вышнїи три црѣва ѿ призовеѣтъ в не многа, ѿ господѣють землею.

24. ѿ иже ѿбитають в неѣ с трѣдою многѣмъ на вѣскѣ іако выша преѣ снѣ, сего ради тотѣ звани соудѣ главы ѿри.

25. сїи бо бѣдоудѣтъ иже прѣглаваѣтъ нечѣтивѣхъ єго. и съврѣшаѣтъ послѣднѣмъ єго.

26. Ї іако видѣхъ єси главоу болюю не являющѣ сѣа, се єсть тлѣкованїе єго : іако єдинѣ ѿ ниѣ на ѿдрѣ своемъ оумреѣтъ ѿ восьмѣченїемъ.

27. іако двое иже прѣспѣвають меѣ иѣ поѣсть.

28. єдинѣ бо меѣ поѣсть иже с ниѣ. но бо тѣ меѣ на послѣдоѣ падеѣтъ.

29. Іако видѣхъ єси двое поѣкрылїа вѣсходѣщи на главы иже

¹⁾ Остр. vac.

єсть ђдеснѣю страну,

30. се єсть тлѣкованіє: си соу^т и^ж сѣдрѣжа^т вышній въ конецъ свои^х. то єсть црѣтво сѣдноѣ и скрѣбѣ^т плѣно.

31. и яко видѣ^т єси лва коєго ѿ лѣса възвѣдаѣца и рычѣща и глѣюща къ ѿрлѣ и ѿблнчающи єго и неправды того по всѣ^х словесе^х єго, яко слышлѣ єси.

32. Ге єсть вѣтрѣ єго^ж сѣдрѣжа^т вышній въ конци к ни^м. и нечестивы^х и^х ѿблнчитѣ тѣ^х и ѿтрѣсѣтѣ прѣ^х тѣ^хми лѣсти и^х.

33. поставитѣ бо и^х на сѣдѣ живы. и бѣдѣтѣ єгда ѿблнчити и^х тогда покажеть их.

34. и^ж ѿстано^х людїи мои^х и^збавитѣ сѣ вѣдою. и^ж сѣхрѣненнїи соу^т на конци^х мои^х и оублажитѣ и^х. доколѣ^ж не прїидетѣ конецъ днїи сѣднаго. ѡ коє^х же глѣ^х тѣбѣ ѿ начала.

35. Ге^х сонѣ что видѣ^т єси и сїа тлѣкованїѣ,

36. ты бо са^х достонѣ вы^х єси знати тѣннѣ вышнаго.

37. Того бо ра^х пиши всѣ та въ книгѣ и^ж видѣ^т єси. и постави єѣ въ мѣсто сѣхрѣнно.

38. и оубчиши єѣ мѣдры^х ѿ людїи твои^х, и^х же сѣдѣце вѣси моци прїати и дрѣжати тѣннѣ сїю.

39. Ты же єще потрѣпи и^{ны}х днїи сѣ^хмѣ, да тѣбѣ покажеть сѣ что^ж видѣ^тно бѣдѣтѣ вышнемѣ показати тѣбѣ.

40. и ѿидѣ ѿ мене.

Як би не був перед нами безсумнівний факт, що текст III кн. Ездри в Острожській Біблії був надрукований із новгородського рукопису редакційного для друку в Острові і що про якийсь старший наш переклад сеї книги не може бути мови, то порівнянє отсього рукописного уривка з друкованим текстом Острожської Біблії могло б нас навести на думку, що рукопис заховав нам старшу форму тексту, ніж друк. В рукописі бачимо такі старинні мовні форми, як глѣаше (Остр. глѣаше), поставити их на сѣдѣ живы (Остр. живыи), млѣвы (Остр. млѣвы), тлѣкованїє (Остр. толкованїє), прѣтлѣковано (Остр. прѣтолкованїє), въздрѣжитѣ (Остр. воздержитѣ), сѣвѣкѣсплѣющи (Остр. сѣвокуплѣющи), скрѣбѣи (Остр. скорѣи) і т. п., хоча вимково і в Остр. попадають ся такіж старші форми, як тлѣкованїє та сѣврѣшатѣ. Можна би бачити старші, бо правильніші, себто до староцерковних ближші форми в таких явищах, як вышнаго (Остр. вышнѣго), вѣскрѣпи (Остр. вѣскрепи), де в Остр. немов видно слїди діалекту. Навіть такі відмінї, що виходять по за рамки форм і торкають самого змісту, як наше рукописне „тѣло ѿрлѣє възмѣгаше сѣ“ (Остр.

правильно вѣж'жигаше сѧ, в оріі. incendebatur), „исполнѣйше оутѣшити“ (Остр. оутѣшиши, лат. consoleris), „и съвършатъ послѣдана“ (Остр. иже совершатъ, лат. qui perficient), можна би вважати за признак більшої давности рукопису, бож переписуючи з друкованого і повторяючи текст слово в слово тяжше наробити помилок, як переписуючи з писаного, де інтелігентний копіст усяди може сподівати ся помилки в своїм орігіналі і чуже спокую поправляти текст по своїому.

Розумієть ся, маючи перед очима згаданий вище факт ми таки мусимо стояти на тім, що наш рукопис — копія з друкованого тексту Острожської Біблії, і то копія роблена не механічно, а з певною ідеєю sui generis. Ми вже згадали про те, що копіст підфарбовує текст на старинний колір, любуєть ся в старих формах і уживає їх систематичнійше, ніж Острожська Біблія. Піднесемо тут іще другий інтересний факт. Наш копіст має преділекцію до мягкого знаку і кладе його не тільки там, де його вживає Острожська Біблія, отже в таких формах, як єсть, єсмь, вѣдѣть, осмь, помѣсть, але поперед усього в 3 ос. sing. і plur. дієслів теперішнього та будущего часу, і то без висмія скрізь там, де закінчення не маскує титла, отже црствѣють, прїидѣть, начнѣть, вѣдѣть, покажѣть, оублажить, прїидѣть, покажѣть сѧ; Ост. Бібл. всюди в тих місцях має або титлу, або твердий знак. Мягчить наш копіст і такі іменники, як конець, подкрылецъ (gen. plur.), де Остр. також ставить твердий знак. Коли в тих змягченнях можна бачити прикмету живої української мови у копіста, то в таких змягченнях, як азъ, имѣль, видѣль, вѣтьрь, можна бачити хиба якусь моду, навіяну може сербськими рукописами чи книгами, що часто були в уживаню по наших церквах та монастирях.

Маємо в нашій уривку кілька фактів, де рукопис подає ліпшу лекцію, ніж друк. І так у друку читаємо: „иже вѣдѣтъ времена легѣчанши“ — рукопис дає тут правильнішу форму „легчанша“; в друку „тотѣ звани сѣтъ“, у рукоп. „тоти“; друк „концѣх“, рукоп. „концих“ — обі лекції хибні. Та з другого боку маємо також і иньших пару місць, де оба тексти мають хибні лекції, а рукопис нещасливо силкуєть ся направити помилку друку. Головне місце того рода: „вѣдѣтъ ѿ нихъ на бѣрѣ своим оумрѣтъ, ибо смѣченіемъ“; копіст, що писав рукопис, очевидно не зрозумів сеї фрази і написав „и космѣченіемъ“ — уже повний нонсенс. Латинський орігінал виказує, що обі лекції хибні; там стоїть: et tamen cum tormentis, отже по нашому:

а однак, а прецінь у муках — протиставлене до іділічного „на ліжку“.

Та коли вже згадано про хиби перекладу, то треба сказати відразу, що весь переклад третьої книги Ездри в Острожській Біблії низше всякої критики і зовсім неможливий до читання, бо в дуже багатьох місцях не дає ніякого змислу; перекладач механічно, слово за словом передавав оригінал, дуже часто не розуміючи його значіння або даючи хибне значіння навіть поодиноким словам. Свій доказ на се обмежимо тільки на тім шматку XII глави, який надруковано висше, порівнюючи наш текст із латинським виданням у Фабріція¹⁾ та новим німецьким перекладом Гункеля, поміщеним у цитованій уже Кауцшовій збірці апокрифів і псевдепіграфів (т. II, стор. 392—394). Порядкую свої уваги по зачалам:

2. И се что оста глава. И не явиша сѧ четыре крилѧ, переклад не зовсім точно передає латинський текст: *et esse quod superaverat caput, et non comparuerunt quatuor alae*. Сей латинський текст також не дає ніякого значіння; деякі рукописи мають: *caput interiit*; арабський, вірменський та етіопський тексти дають значіння зовсім иньше: і також голова щезла, і підняли ся в гору чотири крила. Се potwierджуєть ся зачалом 26, де містить ся виклад сеї візії і сказано: *et quoniam vidisti caput majus non apparens*.

3. И видѧх, и се та не являшеся — дословно передано лат. *esse ipsa non apparebant*, та зам. *esse* повинно бути *etiam* — і ті, себто крила, про які висше була мова, щезли також. „Ѡ велика страха видѧх“ — знов дословно з лат. *vigilari* — абсурд, бо в часі попереднього автор був у екстазі, а тут прокинувся.

9. Достойно ко мене имѧхъ еси — Остр. і наш рукопис мають спільну помилку зам. *достойна*, *dignum enim me habuisti*.

11. въ видѣніи Данила брата твоего — інтєресно, що додаток „пророка“, який маємо в нашій рукописі, хоч не містить ся в латинським тексті, містить ся одначе в арабським. Певно припадкова коінциденція.

12. но нѣсть еѡ протолкованно, нѣже азъ имѧхъ текѧ протолкъ — руський переклад не зовсім точно передає лат. *quo-*

¹⁾ J. A. Fabricii, Codicis pseudepigraphi Veteris Testamenti volumen alterum. Hamburgi 1723, стор. 274—278.

piam — оттому я сьогодні протолкую тобі. Своєю дорогою латинський текст не точно передає думку оригіналу, де сказано: „йому (Данилови) се видіне, що правда, було не так протолковано, як я тепер протолкую тобі“.

14. Црствѣют же в нем црї — хибно перекладено латинське: Regnabunt, будуть царювати.

15. Иже вторым начнет црствовать, и тси воздержит наипаче время на дванадесате — переклад зовсім механічний і не дає ясного змісту; не зовсім добрий і латинський текст, що починається ся зовсім невідповідним пам, бож те, що йде по нїм, зовсім не причина попереднього, а зазначене одної спеціальної обставини. Значіне таке: а другий, що має панувати, буде панувати найдовше між тими дванацма.

18. рвенїа не мала — не зовсім вірно передано лат. contentiones non modicae — безмірні заколоти. „и погибнетъ іако да падетъ, и не падетъ тогда, но паки положится въ свое начало“ — переклад зовсім невільничий і декуди невірний: et periclitabitur ut cadat — захиасть ся так, що буде близьке упадку (пановане), але не впаде, а знов підійметь ся до свого первісного стану.

19. подкрилець осьмь совокозплающн крилкъ свои — перекладено зле, в лат. cohaerentes alis ejus — злучені з його (орловими) крильми.

20. времена легчайша, лѣта скороземныи — не зовсім добре передає лат. tempora levia et anni citati, та своєю дорогою сї латинські фрази неясні і не передають добре думки оригіналу, що се будуть часи спокійні та скоро минуші. „двое во ѿ тѣхъ родятъ ся“ — переклад зовсім хибний, бо в лат. стоїть: duo... perient, згинуть.

21. Приближающн же са времени полъ — перекладено механічно, та лат. текст тут хибний, бо розриває одно реченє на дві часті і розділює точкою. Реченє повинно починати ся кінцем попереднього зачала: Et duo quidem ex ipsis periet, і далі без жадного знака: appropinquante tempore medio (два царі згинуть, коли буде наближати ся половина часу, scil. призначена для тих вісьмох царств). Лат. текст затемнює се реченє, кладучи по perient точку, а потім пишучи: Appropinquante autem tempore medio; се autem, у наших перекладі же зайве і псує сенс. „четыре охранятъ са во время. Егда приближати са начнетъ время его, да скончатъ са“. Хто се зрозуміє, варт премії. Одно реченє розірвано на двое, і се вже заслуга

руського перекладача і знак, що він не розумів того, що писав. Далі зворот „ко время“ має кілька значінь (в пору, під час пори), але не має власне такого значіння, якого тут потрібно: чотири доживуть до того часу; кінець висловлений незутарно, має значити: коли почне зближати ся час його закінчення, тоб то час упадку царства. „Двое ко на концы съдръжат ся“ — не дає ніякого сенсу, лат. duo autem in finem servabuntur, два (царі) будуть заховані на кінець.

22. „три главы покоюща“ — не зовсім вірно передає: quiescentia, у спочинку.

23. и призоветъ въ не многа — механічно передано лат. et revocabit in ea multa, яке зовсім невірно передає первісний текст: і відновлять (царі) в ній (у державі) багато дечого.

24. „и иже шентають въ ней с трѣдомъ многимъ на всѣхъ иже быша пред сим“ — повний нонсенс, так само як і лат. et qui habitant in ea, cum labore multo super omnes, qui fuerunt ante hos, хоч у руській у додатку лат. super omnes перевернено „на всѣхъ“. Сене речення з орієнтальних версій виходить такий, що ті три царі будуть панувати над мешканцями з більшим горем для них (себто для мешканців), ніж иньші царі перед ними.

25. „Син ко вѣдѣтъ иже прѣглаватъ нечѣстивыхъ его, иже съкрѣшатъ послѣдняя его — новий абсурд. Дивовижне „преглаватъ“, се не що, як зовсім невільний переклад латинського recapitulabunt — повторять; так само съкрѣшатъ стоїть тут зовсім не на місці замість лат. perficient (перекладач помішав perficere і perfigere), довершать, доведуть до краю; novissima не добре передано словом послѣдняя; значіне таке, що три нечестиві царі повторять злочини давніх і довершать злочини найновіших часів.

27. иже двое, иже приспѣвають, мечъ их поимѣть — переклад не дає сенсу задля двох помилок перекладача. Він передав лат. nam заіменником иже і не зрозумів слова: perseveraverint — доживуть до остатнього часу.

28. ѿдѣиъ ко мечъ поимѣть иже съ нимъ, но ко тѣ мечъ на послѣдокъ падетъ — переклад зовсім хибний і не дає ніякого змісту. Лат. текст має: unius, одного (scil. царя) меч поїсть тих, що будуть з ним; sed tamen hic gladio in novissimis cadet — а він сам між остатніми впаде від меча.

29. въсходящи на главы — хибно перекладено, лат. trajicientes super caput, що виставали по над голову.

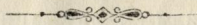
30. сѣдрѣжалъ вышній въ концѣ своихъ — хибно перекладено, лат. conservavit in finem suum — заховав на свій кінець.

32. се єсть вѣтръ — перекладено вірно з Вульгати, але в Вульгаті текст хибний; поправнійші рукописи мають не ventus, вітер, що не дає ніякого змісту, а unctus, помазанник, себто царь остатній із тих трьох, про яких була згадка перед тим у зач. 23. В грецькій оригіналі стояло мб. Христос і так перекладає се слово Іункель.

33. тогда покажетъ ихъ, лат. tunc corripiet eos — порве, в арабській і етіопській тексті: знищить.

34. иже съхранени сѣть на концыхъ моихъ — механічний переклад лат. qui salvati sunt super fines meos, а се своєю чергою кепсько передає оригінал, який значить: ті, що заховали ся в моїм краю.

З сього розбору можна побачити, що на переклад сеї книги зложили ся дві недотепности: недотепний латинський переклад грецького тексту і недотепний переклад латинського тексту на церковну мову, доконаний механічно, а часто й зовсім недорічно в Новгороді і не поправлений у Острозі навіть на стільки, на скільки се було можливо при самім порівнанню церковного тексту з латинським.

По катастрофі 1708 р.

В о є н н і р о б о т и.

Написав Олександр Грушевський.

Шведська війна тягла ся довго, вимагала великих жертв людьми та грішми і через те важким тягаром лягала на людність. Богато було вбито в воєнних подіях, багато хорувало та вмирало серед важких та незвиклих умов, нарешті деякі нещасливо втікали і також гинули без вісти. Се були — так сказати — безпосередні втрати людьми під час воєнних подій, але в звязку з сею війною — дуже тісним — були також і інші вимоги та потреби, які також забирали силу людей, і праці, і людських жертв.

Так, важким тягаром лягала на людність праця коло будовання нових та направи старих кріпостей.

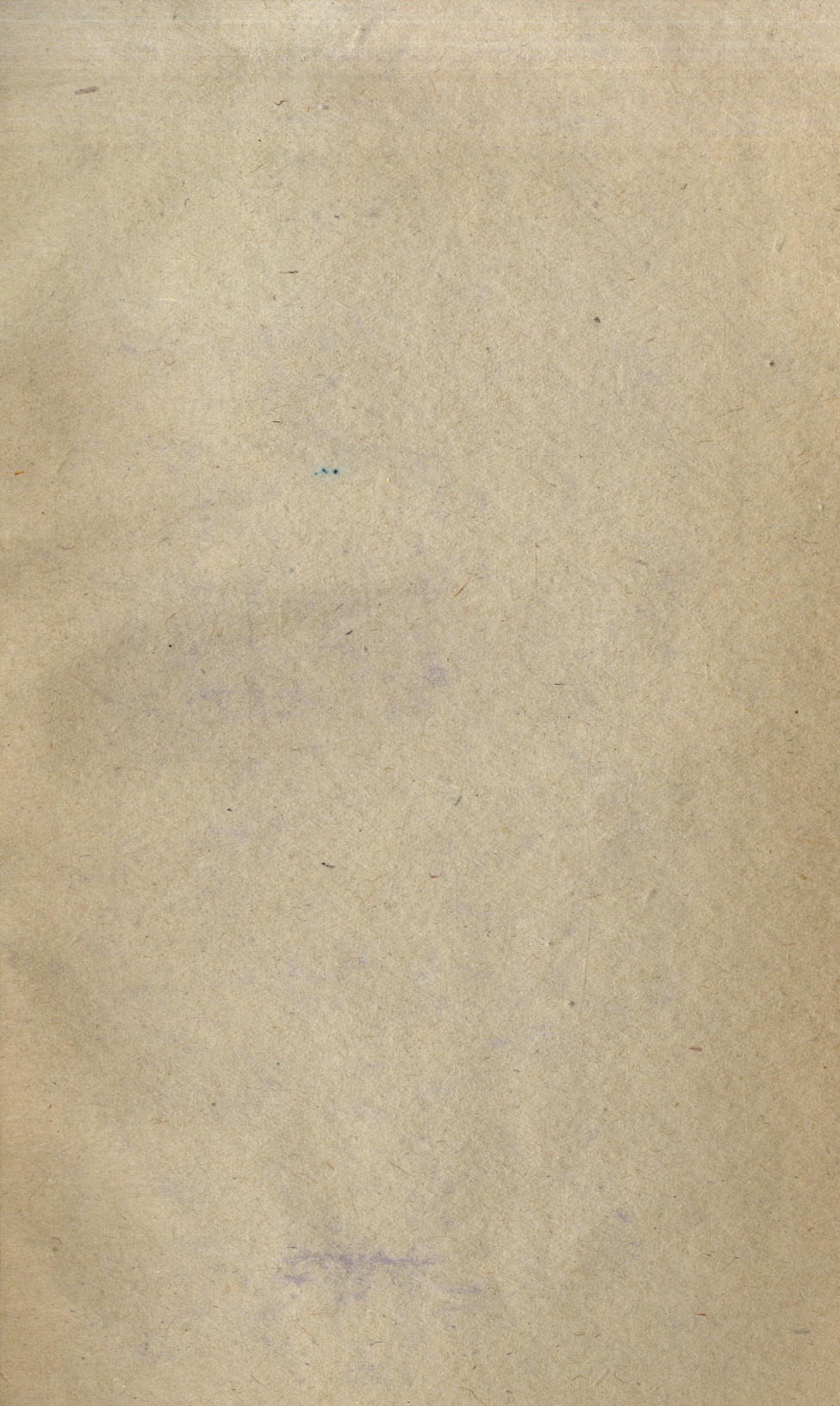
Ся важка праця, може бути, здавала ся б трохи лекшою, коли б її ведено по заздалегідь укладеному пляну, рівномірно, кілька років, без перерви. Як раз сього і не було: уся шведська війна вела ся дуже нервово, були моменти певного віддиху, полекшення, а потім моменти страшеного напруження. Прийняті були певні фортифікаційні пляни, але людей, грошей та провіанту взагалі не ставало і в моменти меншої, порівнюючи, небезпеки для певної країни, людей та гроші, призначені для будовання кріпостей в сій місцевості, звертали замість того на інші наглі потреби. Коли ж обставини складали ся гірше і гостра небезпека загрожувала як раз сій місцевості, доводило ся на івалт підгоняти працю, згоняти більше число робітників, а се шкідливо впливало на умови праці та на здоровле людей.

Все се можна прикласти і до України. Небезпека від Польщі, Турції та від самого невсипущого Карла XII — се все складалося в різнородні, несподівані комбінації. В звязку з тими або иньшими воєнними подіями та дипломатичними виглядами, Україну або можна було лишати без ближшого догляду, або, навпаки, треба було стягати сюди війська, зміцняти оборону границь та відбудовувати кріпости. Така нагла зміна в залежності від плянів Карла XII траплялася не раз. Ось, наприклад, в початку 1703 р. польські відносини прийняли непевний характер¹⁾, і в звязку з сим гетьман Мазепа, прохаючи у царя вказівок по різних тодішнім питанням, питає²⁾ також і про обезпечення Києва та про перенесення „замку Острянського“: „о укрѣпленіи монастыря Печерскаго, гдѣ ево гетманскими проторми отъ давной Печеры ограда каменная учинена, а нынѣ отъ башни Кіевской какая башня каменная учинитися имѣеть? И каменщики стужають, присланъ ли будетъ какой инженеръ или такъ строить, какъ есть, чтобы впредь напрасно протори не пропали“. На се була дана відповідь коротенька — „обождать до вѣденія, чтобы въ то время; а конечно намѣренны укрѣпить“. Друга, більш докладна: „о укрѣпленіи монастыря Кіево-Печерскаго и великій государь, его царское величество, попечение о такъ святомъ православномъ мѣстѣ имѣеть, токмо бѣ строеніе каменное не безъ пользы истощевалось и еортеція устроена была крѣпкая и правильно содѣланная; и если мочно, чтобы оное строеніе отложить до предбудущаго лѣта, понеже лутче и удобнѣе высмотритися можетъ. И которая ситадель къ сему начнется строить, чтобы переломки въ томъ Печерскомъ монастырѣ не было“. Що до перенесення Острянського замку — як радив гетьман — „на самой пристани водяной государевыми бѣ людьми надѣ воду близко перенести и построить“, на сей плян Мазепа дано відповідь — „изволяетъ царское величество отложить сіе до предъидущаго удобнаго времени, понеже нынѣ и тако довольно служилымъ работати, а впредь сіе учинено будетъ по ево гетманскому предложенію“.

Зроблено було деякі поправки і на якийсь час справа була відсунена: увага була звернена на иньші відносини. Король шведський був далеко від України, гострої небезпеки не було, польські відносини виходили на ліпше і Україною поки що не турбовали ся.

¹⁾ Соловьевъ т. 15, гл. I, пор. кн. 3, ст. 1290.

²⁾ Письма и бумаги II, ст. 196, 201.

34.022

$\phi \frac{I}{\pi - 776}$

и 34.022

Ф $\frac{I}{17-786}$

Л. Франко

Пісничок

до студій

над Остронською
Збіркою